

# Karostas ģeopolitiskās konstelācijas Andras Manfeldes romānā “Virsnieku sievas”

Maija Burima

Raksts izstrādāts Daugavpils Universitātes pētniecības projektā "Padomju pagātnes (de)konstrukcija un kultūras pārmantošana 20. gs. 2. puses–21. gs. latviešu literatūrā, mutvārdu naratīvos un digitālajās komūnās: ģeopolitiskais, reģionālais un kultūras aspekts" ("The Soviet Past (de)construction and cultural heritage in the second half of the 20th–21st century Latvian literature, oral narratives and digital communities: geopolitical, regional and cultural aspect" (Nr. 14-95/2022/13).

20. gadsimta Baltijas valstu vēsture arvien ir bijusi tieši atkarīga no ģeopolitiskās situācijas, ko ietekmē robežošanās ar lielajām kaimiņvalstīm, kas postkoloniālās kritikas pieteiktā varas diskursa izpratnē sauktas par impērijām. 1939. gada 23. augustā Padomju Sociālistisko Republiku Savienība un Vācija parakstīja “Savstarpējās neuzbrukšanas līgumu” jeb Molotova–Ribentropa paktu, kas bija izšķirošais priekšnoteikums neatkarīgo Baltijas valstu okupācijai un tālākai kolonizācijai. Faktiski padomju armija anektēja Latvijas teritoriju 1940. gada 17. jūnijā, un pēc Padomju Savienības uzbrukuma Baltijas valstis kļuva par “padomju imperiālā naratīva daļu” (Burima 2016: 66). Padomju režīma īstenotās politikas ietekmē Padomju hegemonija Latvijā izveidoja tādu sistēmu, kas ar varas un militāriem instrumentiem aptvēra un regulēja visas dzīves jomas, pārraudzīja sabiedrības procesus un noteica cilvēku privāto dzīvi, nodrošinot pilnīgu ideoloģisko kontroli: “20. gadsimta 50.–80. gados padomju politika Latvijā tika veidota un īstenota, pielāgojot PSRS centrā pieņemtos lēmumus, rezolūcijas un direktīvas, respektīvi, unificētos šablonus un modeļus, pēc kuriem politika tika realizēta, sociālajām, nacionālajām, ekonomiskajām un politiskajām reālījām Latvijā. Tādējādi padomju politikā Latvijā savijās specifiskas iezīmes, kas tieši norādīja uz Latvijas vēstures īpatnībām padomju okupācijas laikā, un dažas kopējas iezīmes, kas liecina par PSRS lēmēj institūciju iecerēm un plāniem Vissavienības mērogā.” (Ivanovs 2007: 306)

Koloniālisma taustekļi gandrīz nemanāmi aptvēra visas dzīves sfēras, kļūstot par “vardarbības sistēmu un struktūru, kas kolonizētajiem strikti tiek ierakstīta ikdienas dzīvē. Teritorijas un iedzīvotāju kontrole tiek uzturēta, vardarbīgi iznīcinot, izputinot un aplaupot iedzīvotājus un nepārprotami demonstrējot, ka okupācija būtībā ir koloniāls process.” (Smith 2016: 752)

Dobrota Puherova (*Dobrota Pucherová*) padomju okupāciju nodēvē par koloniālismu ar totalitāru raksturu, jo tas “[...] izmantoja ideoloģiju individuālās pašapziņas apspiešanai, dzēsa vietējo kolektīvo atmiņu un nacionālo vēsturi un piespieda vietējos iedzīvotājus bez ierunām pieņemt metropoles pozīciju, vienlaikus maskējot tās totalitāro raksturu” (Pucherová 2015: 140). Puherova atzīmē, ka padomju totalitārisma situācijā komunisms ir “kā koloniālisms” (Pucherová 2015: 139). Šis salīdzinājums akcentē komunistiskās ideoloģijas pastiprinājumu, Padomju Savienībai izmantojot imperiālās pārvaldes paņēmienus. “Impērija ir attiecības – formālas vai neformālas –, kurās viena valsts kontrolē citas politiskās sabiedrības pastāvošo politisko suverenitāti. Tā var panākt ar spēku, politisko sadarbību, ekonomisko, sociālo vai kultūras atkarību. Imperiālisms ir tieši impērijas

izveides vai uzturēšanas process vai politika.” (Doyle 1986: 45) Mūsdienu pasaulē koloniālisms tiešā nozīmē un izpausmē lielākoties ir noslēdzies, taču saglabājas impēriskās rīcības un domāšanas paradigma, kas turpina rezonēt: imperiālisms “saglabājas tur, kur tas bijis vienmēr – vispārējā kultūras sfērā, kā arī konkrētās politiskās, ideoloģiskās, ekonomiskās un sociālās praksēs” (Said 1994: 9).

Ne imperiālisms, ne koloniālisms nav tikai akumulēšanas un pārņemšanas akts. Tos abus atbalsta un virza ietekmīgi ideoloģiski veidojumi, kas ietver gan pārliecību par to, ka noteiktām teritorijām un cilvēkiem ir nepieciešamība būt pārvaldītiem, gan tādas prakses, kas saistītas ar dominēšanu. Edvards Saids (*Edward W. Said*) iezīmē konceptus, kas ir attiecināmi uz katru nākamo neatkarīgu valstu teritoriju iekarošanas aktu un to ietekmi uz komunikācijas, pieredzes veidošanās, pārņemtojamības un interpretācijas procesiem: “19. gadsimta klasiskās impēriskās kultūras vārdu krājums ir piesātināts ar tādiem vārdiem un konceptiem kā “zemāks” (*inferior*) vai “subjektu rases” (*subject races*), “pakļautās tautas” (*subordinate peoples*), “atkarība” (*dependency*), ekspansija (*expansion*) un valdība (*authority*). Impērijas pieredzē iegūtie priekšstatī par kultūru tika precizēti, nostiprināti, kritizēti vai noraidīti.” (Said 1994: 9)

Lai paplašinātu ģeopolitikai raksturīgo bināro redzējumu ar alternatīviem ģeopolitisko priekšstatu kritiskās interpretācijas paņēmieniem, Džoanna Šārpa (*Joanne Sharp*) izmanto konceptu “pakļauto ģeopolitika” (*subaltern geopolitics*), kura diskursīvās prakses projicējas telpaika un sociālajās struktūrās (Sharp 2011: 271). Ģeopolitisko kategoriju reprezentācija literatūrā “rada spilgtu pasauli, kas gaida kartēšanu un izpēti” (Irr 2014: 22).

Raksta mērķis – veikt padomju militārās pilsētas Karostas ģeopolitisko konstelāciju analīzi padomju hegemonijas situācijā, raksturot Karostas ģeopolitiskā fenomena telpaika paradigmu un performatīvās prakses Andras Manfeldes romānā “Virsnieku sievas”.

Raksta mērķis sasniegts, veicot vairākus posmsecīgus pētnieciskos uzdevumus:

- izgaismot romānā tēlotās impēriskās rīcības un domāšanas konstelācijas, kas veidojās, Latvijai kļūstot par padomju imperiālā naratīva daļu;
- uz romānā tēlotās Karostas un Liepājas piemēra, traktējot okupāciju kā koloniālu procesu ar imperiālās pārvaldes paņēmieniem, interpretēt šī procesa rezonansi ģeopolitiskajos priekšstatos;
- sniegt ieskatu militārās hegemonijas atbalstītājas infrastruktūras izveidē okupētajā Latvijā, konturēt kara pilsētiņu ģeopolitiskās funkcijas;
- rekonstruēt padomju kara pilsētiņu urbāno, vides un populācijas specifiku;
- sniegt romāna postkoloniālo lasījumu, interpretējot varas, “kolonizētāju – kolonizēto”, “hegemonijas – apspiesto” un pakļauto naratīva konstelācijas un pretstatu pārus Brežņeva stagnācijas laikā un Aukstā kara situācijā 20. gadsimta 70. gados.

Pētījums pievēršas padomju bipolārās ideoloģijas fiksēšanai Manfeldes romāna telpaika paradigmā, skata Karostas arhitektūras un vides semiotiku, izceļot jaunas nozīmes piešķiršanu

atsevišķiem objektiem, kā arī apraksta Karostas kanāla, rotējošā tilta, Svētā Nikolaja pareizticīgo Jūras katedrāles semantiku. Kritiskās ģeopolitikas kartējumā interpretēti Aukstā kara situācijas noteiktie kolonizēto un apspiesto subjektu priekšlati par robežu un tās uztveres subjektivitātes konotācijām. Vēl viens publikācijas izvirzījums ir identificēt specifisku Aukstā kara ideoloģisko un militāro fenomenu – zemūdeņu naratīvu un tā izveidošanās priekšnoteikumus.

## Militāro pilsētu tīklojums kā padomju militārās hegemonijas uzturēšanas instruments

Latvijas ģeopolitiski stratēģisko atrašanās vietu pēc valsts okupācijas PSRS izmantoja militārā spēka teritoriālo priekšrocību stiprināšanai. Šim nolūkam tika pielāgotas arī citu tautsaimniecības nozaru vajadzības: “Karaspēka daļām 219 vietās (bez pilsētu vietām) bija piešķirti 163 856,23 ha zemes. Karaspēka izvietojuma vietās Latvijā likvidētas 1335 lauku saimniecības.” (Upmalis 2014: 13) Baltijas jūras piekraste kļuva par PSRS rietumu robežu, kur tika koncentrēti būtiski militārie resursi. “No 1944. līdz 1990. gadam 3009 PSRS okupācijas armijas daļas uz dažādiem laika posmiem bija dislocētas LPSR teritorijā.” (Upmalis 2014a: 13) Ilgonis Upmalis norāda, ka “1992. gadā, kad sākās armijas izvešana, Latvijā atradās 57 000 Krievijas Federācijas (KF) jurisdikcijā pārņemtās Ziemeļrietumu Karaspēka grupas (ZRKG) militārpersonas (bijušā PSRS okupācijas armija). 1994. gada aprīlī, kad parakstīja Latvijas–Krievijas vienošanos par armijas izvešanu, Latvijā atradās ap 4000 militārpersonas (lielākoties komandējošais sastāvs), vairāk nekā 22 000 demobilizētas bijušās militārpersonas – KF pensionāri.” (Upmalis 2019) Robežsardzes daļas un posteņi, tankodromi, aviācijas daļu poligoni, kara lidlauki, ieroču un munīcijas (tostarp arī kodolraķešu) glabātavas, militārās izlūkošanas objekti un citas militāras lietas galvenokārt koncentrējās Baltijas jūras piekrastē, kur bija izveidots īpašs pierobežas režīms: jūras krastā varēja atrasties tikai gaišajā diennakts laikā un ierobežotos piekrastes posmos.

Okupētajā Latvijā padomju militārās hegemonijas uzturēšanu nodrošināja daudzveidīgs militāro pilsētu tīkls, kas atšķīrās ne tikai ar dislocētajiem bruņoto spēku veidiem, bet arī ar infrastruktūras izveides dažādajām formām:

1) padomju militārās bāzes tika ierīkotas agrāko militāro kompleksu atrašanās vietās. Vienu daļu no tām Latvijas brīvvalsts armija bija pārmantojusi no bijušās cariskās Krievijas Impērijas ambiciozajiem militārajiem kompleksiem (Daugavpils cietoksnis<sup>1</sup>, Liepājas Karosta<sup>2</sup> u. c.), daļa militāro infrastruktūru tika būvēta Latvijas brīvvalsts laikā Latvijas

1 Daugavpils cietoksnis bija 22 840., 55 444. un 1805. karaspēka daļu dislokācijas vieta. Te atradās tādi objekti kā Daugavpils Augstākā kara aviācijas inženieru skola, hospitālis, mācību autobataljons. Karaspēka daļa objektā atradās no 1955. līdz 1994. gadam.

2 Liepājā tika izvietotas 26 karaspēka daļas, kas formēja PSRS Baltijas jūras karaflotes (BKF) bāzi. Karaspēka daļa objektā atradās no 1939. līdz 1941. gadam un no 1945. līdz 1994. gadam.

Bruņoto spēku armijas vajadzībām. Sākoties padomju okupācijai, Latvijas Bruņotie spēki tika pārdēvēti par Latvijas PSR Tautas armiju, tie joprojām lielākoties izvietojās agrākajās Latvijas Bruņoto spēku dislokācijas vietās un ēkās, bet jau 1940. gada 10. jūlijā tika iekļauti Sarkanās armijas sastāvā;

2) uzreiz pēc Latvijas okupācijas tika veidoti jauni militārie atbalsta punkti padomju armijas vajadzībām, pamatojoties uz Latvijas ģeopolitisko, infrastruktūras un reljefa analīzi. Šādu stratēģiju demonstrē, piemēram, 15. Gaisa spēku armijas Daugavpils rajona Maļinovkas pagasta Lociku kara lidlauks, ko sāka būvēt 1940. gadā, un no 1957. līdz 1994. gadam tajā izvietojās 23 450. karaspēka daļa<sup>3</sup>;

3) pēc Otrā pasaules kara tika paplašināta padomju okupācijas sākumā tapušo militāro objektu infrastruktūra, veidojot jaunas padomju militārās armijas daļas un veicinot kara pilsētīņu tīkla izplešanos, lai stiprinātu padomju militāro klātbūtni okupētajās teritorijās. Piemēram, Ventspils rajona Ances pagastā tika izbūvēts slepenais PSRS Kosmiskā karaspēka 513. kosmisko izstarojumu izlūkcenārs "Zvaigznīte", kas tur atradās no 1954. līdz 1994. gadam. To apkalpoja 3 militārās daļas: 51 429., 15 439., 93 364. Stingri slēgtajā teritorijā Irbenē, tuvu Baltijas jūrai, ritēja ap 2000 padomju karavīru un viņu ģimeņu dzīve. Šī objekta īpašo slepenību noteica 3 lielle radioteleskopi: 32 metru diametru antena "Saturns", 16 metru antena "Plutons" un pati mazākā – 8 metru diametra antena "Urāns" (Strazdiņa 2020). Okupācijas laikā padomju armijas vienību skaits un to skaitliskais sastāvs Latvijā būtiski mainījās atkarībā no tā, kādiem ieroču veidiem un aizsardzības politikai deva priekšroku PSRS militārā doktrīna. Īsi pirms Latvijas neatkarības atjaunošanas – 1990. gadā – Latvijā bija izvietotas 223 militāro struktūru apakšvienības ar apmēram 80 000 militārpersonu, atzīmēts Latvijas Okupācijas muzeja izdevumā "Latvija – PSRS karabāze" (Upmalis 2006).

Padomju militārās klātbūtnes pasākumus okupētajās teritorijās īstenoja padomju armija. Militārais kontingents tika norīkots dienestam saskaņā ar augstākās vadības pavēlēm. Tie, kas atradās patstāvīgā militārajā dienestā, periodiski tika norīkoti citās dienesta vietās, kopā ar savām ģimenēm pārvietojoties pa PSRS teritoriju plašā ģeogrāfiskā amplitūdā. Dzīvojot no pamatiedzīvotājiem teritoriāli nodalītās grupās un teritorijās, militāristu misija bija īstenot padomju bruņoto spēku kontroli pār okupētajām teritorijām, tādējādi stiprinot padomju ideoloģijas pozīcijas PSRS teritorijā, tās satelītvalstīs un pasaulē.

3 Daugavpils novada Naujenes pagasta iedzīvotājs Staņislavs Ružāns atminas, kā sākās vērienīgā Lociku militārā lidlauka un kara pilsētas būve: "1940. gadā, drīz vien pēc Sarkanās armijas ienākšanas Latvijā, mums paziņoja, ka apkaimē sāksies lidlauka būve militārām vajadzībām. Tā izmēri aizņēma daudzu sādžu (Krīvāni, Zastenki, Gribusti, Dūdeļi, Viļušī, Lāči) zemes ar kopējo platību vairāk kā 450 hektāru. [...] 1941. gada agrā pavasarī sākās intensīvi darbi. Sāka rakt un planēt mūsu laukus. Strādāja armijas tehnika: traktorvilcēji, buldozeri, griederi, smagās automašīnas, karavīru vienības. [...] Drīz pienāca rīkojums 90 zemnieku saimniecību ģimenēm, kas dzīvoja lidlauka celtniecības teritorijā, izbraukt prom. [...] Vācu laikā lidlauka būve tika pārtraukta, bet pēc Otrā pasaules kara beigām lidlauka izbūvi atjaunoja, taču mazākā platībā, nekā sākotnēji plānots – 232 ha. Šo lidlauku pabeidza būvēt 1958. gadā. Tas ieguva nosaukumu – Lociku kara lidlauks. Padomju Armijas aviācija to izmantoja vairāk kā 30 gadus." (Ružāns 2014: 33)

## Padomju militārās pilsētiņas semiotika

Jēdziens “kara pilsētiņa” (kr. – *vojennij gorodok*) ir militāro lokāciju apzīmējums, kas aizstāja oficiālo konkrētas armijas daļas nosaukumu un kodifikāciju, lai šī slepenā informācija necirkulētu starp civilajiem iedzīvotājiem. Aukstā kara situācijā kara pilsētiņas nosaukumā ietvertā leksēma “karš” kļuva par alūziju, kas uzturēja Padomju Savienības un Rietumu ideoloģisko konfrontāciju. Tautā (gan militāristu, gan civilo iedzīvotāju vidū) vairāk cirkulēja saīsinātais kara pilsētiņu nosaukums “gorodok”, lai mazinātu teritorijas agresīvo konotāciju un norādītu uz tās izolētību, savrupumu, citādību un robežošanos ar civilo iedzīvotāju apdzīvoto telpu.

Visas padomju laika kara pilsētiņas bija tipiskas. To arhitektonisko kopumu veidoja dzīvojamās blokmājas, veikali ar īpašu apgādāšanas sistēmu un plašāku preču klāstu atšķirībā no citos vietējos veikalos pieejamā sortimenta. Lielākajās pilsētiņās bija pasta nodaļa, jo kara pilsētiņu iemītnieki bija atrāvušies no savas dzimtās puses, periodiski tika norīkoti uz nākamo dzīves vietu, tāpēc pasts bija svarīgs viņu saziņai ar ģimenes locekļiem. Pilsētiņas teritorijā atradās arī dienesta viesnīca, ēdnīca, ambulance, kultūras nams kā sociālās dzīves centrs (tajā norisinājās rituālie un atpūtas pasākumi, deju vakari, tika demonstrēts kino), militāro pasākumu un parāžu norises laukums, treniņu vietas iekštelpās un ārtelpās, dienestnieku kazarmas. Militārajās pilsētiņās ritēja vairāku tūkstošu padomju karavīru un viņu ģimeņu dzīve. Virsnieku ģimenes dzīvoja daudzdzīvokļu mājās, savukārt kazarmās bija izmitināti dienestnieki – zaldāti. Blakus pilsētiņai atradās militārie objekti<sup>4</sup> un to infrastruktūra, militārā transporta stāvlaukumi, garāžas, remonta telpas, munīcijas glabātavas, ko apkalpoja dažādu dienesta pakāpju militāristi un aktīvā kara dienesta dienestnieki, kas atradās aktīvajā kara dienestā 2 vai 3 gadus (atkarībā no militāro spēku veida) un dzīvoja pilsētiņā.

## Padomju hegemonijas diskurss Andras Manfeldes romānā “Virsnieku sievas”

Andra Manfelde ir žanra ziņā daudzveidīga rakstniece<sup>5</sup>. Viņas naratīva tematiskajā laukā būtisks fokuss ir traumatisko Latvijas vēsturisko notikumu atveidojums (Latvijas okupācija, deportācijas) un sociālkritisks mūsdienu Latvijas raksturojums (ekonomiskā emigrācija, sociālā atstumtība, narkomānija).

Romāns “Virsnieku sievas” publicēts 2017. gadā romānu sērijā “Mēs. Latvija, XX gadsimts”. Sērija veltīta Latvijas valstiskuma simtgadei; katrs sērijas romāns pievēršas noteiktam Latvijas vēstures posmam, caur indivīda pieredzes prizmu izgaismojot kolektīvās vēstures ritus.

4 Militārais lidlauks – Locikos, zemūdeņu bāzes – Liepājā, radioskops – Irbenē, lokators – Skrundā, kodolraķešu bāze – Zeltiņos, tanku poligons – Dobelē.

5 Romāni, lugas, ceļojuma apraksti, dzeja.

“Virsnieku sievās” galvenokārt tēloti 20. gadsimta 70. gadi – Brežņeva stagnācijas laiks – un atsevišķas dekolonizācijas kultūras traumu caurvītas epizodes 90. gadu sākumā. Liepājas kara pilsētiņas Karostas piemērs ir fons, lai ielasītu jaunas nozīmes no postkoloniālajām studijām aizgūtās ambivalentās konstrukcijas “kolonizētāji – kolonizētie” shematiskai pārnesei uz padomju totalitārisma situāciju. Manfeldes romāna telpa ir Karostas militāri ģeopolitisks fenomens padomju hegemonijas laikā. To caurvij plašs padomju militārā diskursa tēmu un konceptu spektrs: “hegemonija – apspiestie”, robežas semantika, militāristu un civiliedzīvotāju komunikācijas modeļi, maskulīnais – femīnais, stagnācijas laiks, zemūdeņu naratīvs.

Dipešs Čakrabartijs (*Dīpesh Chakrabarty*) darbā “Provincializējot Eiropu” atzīmē, ka elitārajām un dominējošajām grupām, iesaistoties dzīvespasaules (*life-worlds*) ritos, arī var būt pakļauto<sup>6</sup> pagātne (*subaltern pasts*), kas pakārtota dominējošo institūciju vairākuma (*major*) naratīvam (Chakrabarty 2008: 101). Čakrabartija tēze, kas balstās uz pēctecību, iezīmē subjekta pagātnē izjustās pakļautības pieredzes pārklāšanos ar viņa piederību hegemonijai tagadnē. Taču subjekta vienlaicīga asociēšanās ar hegemonijas un apspiesto statusu totalitārās sistēmās var arī nebūt tikai pagātnes pieredzes noteikta – tā var realizēties arī kā ideoloģiskā un ģeopolitisks konteksta noteikta tagadnes pašidentificēšanās hibrīdforma. Homi Baba (*Homi Bhabha*) darbā “Kultūras lokācija” norādījis, ka pastāv identitātes starpposms (*in-between space*) – neaizpildīta vieta “starp identitātes apzīmējumiem” – un ka “ši starpposma pāreja starp fiksētām identifikācijām paver iespēju kultūras hibrīditātei, kas rada atšķirību bez pieļaujamai vai uzspiestas hierarhijas” (Bhabha 1994: 4). Manfeldes romānā tēlotā virsnieka sieva Valērija vienlaicīgi identificējas gan ar bipolāro hegemonijas naratīvu, kas izteikts ar bināro opozīciju “kolonizētāji – kolonizējamie” (attiecībā pret vietējiem iedzīvotājiem un iepriekš neatkarīgo valstu robežu un vides transformācijām), gan ar pakļauto naratīvu attiecībā pret totalitārisma varu ne tikai pār okupētajām teritorijām un to iedzīvotājiem, bet imanenti arī pār varas uzturētājiem – militāristiem, ierēdņiem, lēmēj institūcijām, izpildinstitūcijām un ar tām cieši saistītiem subjektiem. Virsnieku sievu sociālās struktūras asociācijas ar pakļautības situāciju var tikt interpretētas arī dzimumdiferences kontekstā – kā militārsta sievas sociālā stāvokļa atkarība no vīra dienesta pakāpes un viņas dzīvesveida pakārtošana vīra dienesta noteiktajai dzīvesvietai, kas neļauj iesakņoties, iekārtojot dzimtas dzīvesvietu, vai veidot savu karjeru. Vairāki kolonizētāju tēli Manfeldes romānā identificējas gan ar kolonizētāju, gan ar apspiesto pazīmēm, bet militāristu sievu gadījumā dzimtes identifikators nostiprina viņās arī pakļautā subjekta izjūtas.

6 Rakstā jēdziens “pakļautie” (*subaltern*) lietots Gajatri Čakravorti-Spivakas (*Gayatri Chakravorty Spivak*) esejā “Vai pakļautie spēj runāt?” (*Can the Subaltern Speak?*) pieteiktajā vairākkārtējas pakļautības nozīmē, īpašu reprezentāciju un papildu konotāciju iegūstot dzimumu diskursā. Latviešu valodā jēdziena atveide institucionālizēta esejās 2014. gada latviskojumā (tulkojāja Sandra Meškova). Pakļauto (*subaltern*) situācijas interpretācijai pievēršas pētniecības disciplīna, ko dēvē par pakļauto studijām (*subaltern studies*). Tās centrālā ass ir centieni identificēt un aprakstīt oficiālās historiogrāfijas nevērību vai “aklumu” attiecībā pret kolonizēto reģionu apspiestajām (*oppressed*) vai marginalizētajām grupām, kas izvietojas sabiedrības robežtelpās un kontakteritorijās.

Kolonizēto situācija rakstā apzīmēta ar jēdzienu “apspiestie” – padomju okupācijas subjekti, kas vardarbīgi iekļauti padomju impērijas sastāvā un marginalizēti padomju ideoloģijas paradīgmā etniskā, sociālā un politiskās piederības vai teritoriālās izcelsmes ziņā.

Karosta (Militārā osta) bija viena no stratēģiski nozīmīgākajām militārajām pilsētām Padomju Latvijas teritorijas trešajā lielākajā pilsētā Liepājā, Latvijas administratīvajā daļā – Kurzemē. Karosta ir ģeogrāfiski izolēta no Liepājas pilsētas ar līci, sauszemes ceļš uz to padomju okupācijas periodā tika apsargāts, kanālu varēja šķērsot pa kontrolējamu tiltu. Karosta aizņēma aptuveni trešdaļu pilsētas kopējās platības. Tās ēkās saskatāms Krievijas militārās elegances un padomju militārisma kontrasts. Karostu sāka celt 1890. gadā, kad Krievijas Impērijas ķeizars Aleksandrs III nolēma tur ierīkot kara pilsētu un izbūvēt Liepājas cietoksni jeb fortus. Kara pilsētiņas teritorijā tajā laikā tiek celta arī Sv. Nikolaja pareizticīgo Jūras katedrāle. Pēc Latvijas–PSRS militārā līguma noslēgšanas 1939. gadā PSRS karostā izveidoja padomju karabāzi. Pēc Otrā pasaules kara Liepājas Karosta bija pilnībā slēgta teritorija. Tajā tika izvietota padomju zemūdeņu bāze, kas nebija pieejama pat Liepājas iedzīvotājiem. Pieaugot nepieciešamībai izmitināt iesūtīto militāro kontingentu kopā ar viņu ģimenes locekļiem, Karostā masveidā tika sabūvētas bloku mājas.

Pēc Padomju Savienības sagrūšanas okupanti no neatkarīgās Latvijas izbrauca 1994. gadā. Tieši ar šiem notikumiem aizsākas Manfeldes romāna “Virsnieku sievas” sižets, velkot paralēles un meklējot krustpunktus starp divām dzimtām: uz Latviju norīkotiem militāristiem – jaunāko virsnieku leitnantu Arsēniju un viņa sievu Valēriju, kuras tēvs ir atvaļināts zemūdenes kapteinis, – un liepājnieku ģimeni: Ilgu, viņas meitu Noru, kuru Ilga audzina viena, jo meita ir piedzimusī pēc attiecībām ar precētu padomju militāristu, un Ilgas vecākiem. Manfelde tēlo padomju ideoloģijas postošo ietekmi uz katra indivīda personību: no Valērijas tēva un Ilgas mātes atmiņās saglabātiem 40.–50. gadu notikumiem autore pievēršas to pieredzes pārnesei uz 70. gadu stagnācijas laiku, uz abu posmu salīdzinājuma fona izceļot vēlīno padomju desmitgažu liekulības un padomju ideālu atklātas degradācijas periodu – kukuļņemšanu, valsts mantas izsaimniekošanu –, no kura pēcāk izriet 20. gadsimta 90. gadu haosa situācija.

Krievvalodīgo Karostas iedzīvotāju “materiālisma infekcija” (53)<sup>7</sup>, citādība, “slimīgums” attiecībā pret pārējo Liepājas teritoriju liepājniekiem reprezentējas ar krievu valodā līdzīgā vārda “korosta” (krievu val. *копост* ‘kašķis’) semantiku, kas apzīmē infekciozu ādas slimību, kuru izraisa kašķērcē. Biežākie šīs slimības simptomi ir stipra nieze un pūtītēm līdzīgi izsitumi, “Kopocra – krevele un pūžņi. [...] Ēde matos un pierēs.” (53) Romānā “Virsnieku sievas” slimības simptomi kļūst par metaforu padomju iekārtas fiktīvā rakstura destruktīvajām izpausmēm: “Piejūras teritorijā nīcība ir ātra un nīkna. Pamestas celtnes kā steigdamās pārvēršas graustos. Strojbatš tik soļo un labo [...]” (53–54)

Padomju koloniālās sistēmas sociālistiskais ietvars izraisa stagnāciju: “Koloniālais traips piesārņo. Tas diskreditē un nenovēršami apsūdz neracionālas domas, darbus un politiku.” (Smith 2020: VI)

Sociālisma piecgažu utopiskie plāni un nereālistiskas ekonomiskas, politiskas prognozes ignorēja racionālu ekonomikas potenciāla analīzi un sabiedrisko domu. Manfelde šo stagnācijas paaudžu pēctecību un sistēmas pašiznīcināšanos attiecina uz militāro vidi: “Virsnieki

7 Iekavās norādītas Manfeldes romāna “Virsnieku sievas” citētās lappuses.

pārvietojas tikai pa ietvēm. Taisni, kā miera stājā izslējušies, uzpleču iestīvinātiem pleciem, virsnieki guļ kā lineāli, skatās starpešu acīm uz galda virsmu vai sievu. Viņu bērni arī kļūš virsnieki, viņi absolvēs karaskolu, nokļūs, tēvu ieteikuma vadīti, Pribaltikā, bet viņu bērni jau ir citi. Pārāk izklaidīgi dirn sanāksmēs un nemaz nepūlas aplēpt žāvas poļitruka lekcijās. Pārāk izklaidīgi šķirsta avīzes. Aplūkojuši fotogrāfijas, salīdzinājuši ar virsrakstiem, kas zem tā, tālāk vairs nelasa. Tic tam, ko redz. Attēls ir godīgāks par vārdiem. Viņi kā sacenzdamies zaudē to, kas tiem nemaz nav piederējis. Patriotisma korozija ir uzspiestais patriotisms. Mutēs ir viens likums, bet rokās – cits. Vienas dienas mācība – aiznes tik, cik vari pacelt. Sveša taču nekā nav. Rīt tāpat viss piederēs visiem. Rīt, kad iestāsies komunisms.” (54)

Romānā aktualizēti gan militāristos, gan civiliedzīvotājos cirkulējošie vēlino padomju desmitgažu iekārtas uztveres aspekti, ko Manfede nosauc par “šķelšanās diktatūru” (97). To raksturo dubultmorāle, sistēmas absurds un ideoloģisko mācību utopiskie elementi no vienas puses un bailes, pakļaušanās un samierināšanās kā ērta dzīves pozīcija diktatūras apstākļos no otras puses: “Politaudzināšana ir visgarlaicīgākā no stundām, to zina pat poļitruks. Jo dedzīgāk apliecinī ticību partijas saukļiem, jo šķērmāk metas. Runā vienu, domā otru, dari trešo. Šķelšanās diktatūra. Ne tikai kursantos, seržantos, poļitrukos, arī šuvējās un pārdevējās sadzīvo dažādi cilvēki. Ne tikai viņam bailes liek nepagurt melos. Bail.” (97) Romānā modelēta padomju varas hegemonijas konstelācija, kuras pamatā, no vienas puses, ir kolonizēto mentālā nostāja, akceptējot kolonizētāju radītā ietvara subordināciju, vai nu pateicoties ideoloģiski nostiprinātai pseidopozitīvai kopības sajūtai ar padomju dzimteni, vai nespējai iedomāties kādu citu alternatīvu. No otras puses, atsevišķās koloniālās situācijas dominantes struktūrās identificējamais balsis, kas reprezentē pietiekami netrādicionālu kolonizētāju pašidentificēšanos ar pakļautā statusa pazīmēm: sistēmas manipulāciju upuris, nolemtības sajūta, nebrīves un dzimtenes zaudējuma apjēgums. Tādējādi hibriditātes potenciāls “koloniālajā situācijā dominantes struktūras” (Young 1995: 23) padara svārstīgas.

## Karostas telpaiks

Telpaiks<sup>8</sup> un hronotops<sup>9</sup> ir universālas kategorijas, kas reprezentē pasaules ainu un kuras izceļ naratīvā tēlotā laika un telpas vienotību (hronotops) vai telpas kategorijas perspektīvā skatītu laika izvērsumu (telpaiks). “Hronotopi kā sociālo realitāti strukturējoši elementi, iesaistoties sarežģītā mijiedarbes sistēmā, arvien veido jaunas realitātes. Hronotopi var iekļauties viens otrā, līdzāspastāvēt, mijiedarboties, nomainīties, salāgoties, pretdarboties vai atrasties vēl sarežģītākās attiecībās.” (Tret’jakova 2010: 67)

- 8 Telpaiks – telpas un laika attiecību sasaiste literatūrā, kas skatīta telpas kategorijas perspektīvā. Modelis, kas piešķir telpai laika dimensiju.
- 9 Hronotops (laiktelpa) ir Alekseja Uhtomska fizioloģijas un psiholoģijas pētījumos iedzīvināts termins, ar ko apzīmē telpas un laika koordināšu likumsakarības. Bahtins piemēroja hronotopa terminu humanitārajām zinātnēm. Hronotops kā formāla estētiskā kategorija izsaka laiku un telpu ar mākslinieciskiem izteiksmes līdzekļiem un modelē cilvēka tēlu literatūrā, jo tas vienmēr ir hronotopisks.

Manfeldes romāna telpaika paradigma demonstrē tipisku totalitāras valsts laika un telpas reprezentāciju. Gan okupantu, gan okupēto sajūtās laiks ir iekapsulējies: “Šeit, kara pilsētiņā, notikumi risinājās citā laikā. It kā mazliet atpakaļ. It kā kara pilsētiņas iedzīvotāji līdz ar armijniekiem būtu iesnādušies ierakumos vismaz uz pāris piecgadēm.” (38) Padomju stagnācijas laiks formalizē laika plūdumu, iedalot to posmsecīgās piecgadēs. Padomju cilvēka eksistence ir pakļauta ideoloģiskajam laika modelējumam, kuru posmos sadala Komunistiskās partijas kongresi un indivīda virzišanās no viena sociālā statusa nākamajā: oktobrēns, pionieris, komjaunietis, komunistis, obligātais vīriešu karadienests padomju armijā un citi padomju pilsoņu iniciācijas elementi. Milzīgais ģeopolitisks veidojums – PSRS –, iegremdējoties vēsturiskā vidē, izstumj laika kategoriju no fiziskās un metafiziskās telpas. Mihails Epšteins (*Mikhail Epstein*) atzīmē, ka, “cenšoties attiecināt bahtiānisko hronotopa jēdzienu uz krievu-padomju civilizāciju, uzrādās interesanta likumsakarība: hronoss tajā tiek izstumts, un to pārņem toposs. Hronoss tuvojas nullei, pēkšņam brīnumam, revolūcijas vai eshatoloģisko pārmaiņu mirklīm, bet toposs attiecīgi tiecas uz bezgalīgumu, lai pārņemtu milzīgi valsti, kontinentu un tālāk arī visu pasauli. Hronotops tādējādi pārtop par topohronu, laiks ir telpiskots” (Jepshtejn 2005). Padomju laika mistificētie laika nogriežņi, izjūta, ka laiks ir nesteidzīgs, apstājies, apturēts vai ieciklējis, romānā ir raksturīgākā 70.–80. gadu padomju cilvēka temporālā atskārsmē: “Kam tas viss? Parādes, uzrunas, plāni? Tēvu atmiņas mantinieki paniskā skrējienā pēc kārtības. Norma. Plāns. Kongress. Ievēro noteikumus, tu pats esi reizē vergs un reizē vagars. Disciplīna ir tavš goda kodekss. Tikai ko lai sargā? Četrdesmit, četrdesmit pieci, piecdesmit kopš lielās revolūcijas, piecpadsmit, divdesmit, divdesmit pieci pēc Tēvijas kara, vienmuļības un pagātnes uzvaru mākti, vīrieši aizvien biežāk cīnās ar savām sievietēm.” (44)

Epšteins piesaka tēzi, ka viena no visnozīmīgākajām sociālistiskā realisma iezīmēm bija simulācija, kas pēcāk kļuva par postmodernisma noteicošo iezīmi (Epstein 1995: 188–210). Epšteins norāda, ka “sociālistiskais realisms radīja īpašu realitātes veidu, tā saucamo hiperrealitāti (*hyper-reality*), kas izveidojās no simulācijas un simulakra (*simulation and simulacra*) un izpaudās reālistiskāk nekā pati realitāte” (Epstein 1995: 190).

Padomju ideoloģiskie svētki – Oktobra svētki, Uzvaras diena u. c. – un to scenāriji faktiski ir svētki simulakri, kuru dalībnieki simulē iesaisti padomju rituālos laikā, kad padomju teritoriālajā noslēgtībā viņu dzīve “ar katru dienu kļūst līdzīgāka konstruktoram” (60) pretēji padomju varas akceptētajiem kalendārajiem svētkiem<sup>10</sup>, kas aizstāja pirmsokupācijas laika reliģiskos, mitoloģiskos un valstiskos svētkus, svinamās reizes, vienlaikus tomēr paverot iedzīvotājiem iespēju pēc normatīvās sociālās vides leģitīmi gūt pašizpaušmi privātajā telpā. Padomju pseidosvētki ir vienīgā iespēja pārtraukt vienmuļo noslēgtās militārās pilsētiņas dzīvi jeb ilgstošo tukšumu ar krāsu, skaņu, cilvēku komunikācijas piesātinātiem brīžiem, pat ja to iemesls nav saistīts ar indivīdam svarīgu emocionālo pārdzīvojumu un faktiski tie ir kārtējā nodeva padomju ideoloģijas konstruētajai hiperrealitātei un tā distopiskajam atveidojumam

10 Padomju laikā, kad Baznīcas svētkiem bija piemērots aizliegums, Vecgada vakars un Jaunā gada svinības bija vieni no tautas iecienītākajiem svētkiem, jo atšķirībā no ideoloģiskajiem svētkiem, kas tika atzīmēti ar masveidīgiem kongresiem, plēnumiem, parādēm, demonstrācijām, sapulcēm, gadumija bija retā reize, kas apliecināja kalendārā laika ritējumu saskaņā ar astronomiskiem (nemainīgiem) principiem, nevis padomju ideoloģisko konstelāciju temporitmu.

atsevišķās romāna epizodēs: “Augusta saulē, cilvēku saucienos, diktora pavēlēs par to, kuram kuģim ir jāizkļiedz “urā”, tajā visā ir kaut kas zvērojošs. Zemūdens metāls zem viņu kājām ir melns. Kapteiņu un stūrmaņu un citu virsnieku svētku žaketes ir baltas. Desmitiem laivu, desmitiem miera stāju, simtiem “urrrāāā”. Vējš plivina lentes pie matrožu cepurēm. Kuģi izgriezti karodziņu virtienēm. [...] “Slava Lielajam Ļeņinam!!!” – “Slava lielajai revolūcijai!” – “Slava partijai!” – “Slava PSKP CK ģenerālsekretāram biedram Leonīdam Brežņevam!” Slava. Slava. Slava.” (111–112)

Ksenija Gaļa (*Xénia Gaál*) ir atzīmējusi, ka “padomju ideoloģijas pamatelements ir bipolaritāte”. Viņa ilustrē šo konceptu ar padomju propagandas mašīnas piemēru, kas radīja tāds efekts kā bailes no ārējiem ienaidniekiem Staļina terora kulminācijas laikā vai lepnumu par nacionālo pagātni tās pārrakstīšanas procesā u. tml. (Gaál 2015: 243–261). Tā rezultātā mākslīgajam simulakram bija jāaizstāj realitāte, atdalot to no realitātes izjūtas, kas romānā ieaūžas kā jūtīga vides uztvere, ejot “pa gorodoku, šo mūsu mīļās liepu pilsētas aklo zarnu, mākslīgi radīto teritoriju, kas pilna svešajiem uzplečos, pilna skaļām un vulgārām sievietēm [...]” (79). Svarīgs telpaika konstelāciju elements Manfeldes tekstā ir tukšuma koncepts, kas ilustrē, kā padomju režīma bipolarā ideoloģija izdzēš pirmspadomju estētikas vides objektus vai dekonstruē to funkcijas.

Cariskās impērijas arhitektoniskais mantojums ir Karostas urbānās patoloģijas pamats. Bipolaritāte izpaužas, nevis izceļot tās senatnīgo šarmu, bet nomaskējot majestātiskās un izšķērdīgi dārgās Krievijas Impērijas militārās būves ar unificētām padomju celtnēm, parkiem, katedrāli, ielām, kas tika izbūvētas vai pārkonstruētas, lai pa tām varētu pārvietoties tanku kolonnas, un paplašinot kanālu, lai pa to reidos vai mācībās varētu izslīdēt padomju zemūdenes: “Kara pilsētas ielas taisnas un platas kā šosejas. Lai kara gadījumā tanki varētu izbraukt. Bataljons izsoļot” (137); “Kara pilsētiņā esot balti krāsoti stumbri” (116); “zaldāti lielām saru birstēm slauka ielu” (137). Tomēr visizteiksmīgāk ideoloģiskā bipolaritāte un kristietības aizstāšana ar padomju ideoloģijas simulakru izpaužas Liepājas Sv. Nikolaja pareizticīgo Jūras katedrāles tēlā.

Reliģija bija komunisma konkurējošā ideoloģija, tāpēc PSRS teritorijā notika baznīcu demolēšana, pielāgojot funkcionāli un saturiski nesaderīgām vajadzībām un dievnamu funkcijām<sup>11</sup>, vai iznīcināšana un ticīgo cilvēku vajāšana. Reliģijas uzskatīja par “vecās iekārtas mantojumu”,

- 11 Dievnamu ēku profanāciju spilgti demonstrē Daugavpils Mārtiņa Lutera katedrāles telpu pielāgošana padomju tautsaimniecības un cilvēku vajadzībām: 1947. gadā tajās tika iekārtota “Zagotzerno” noliktava, pēc septiņiem gadiem – “Gortorg” tirdzniecības noliktava. 1955. gadā baznīcas ēka tika nodota Daugavpils lokomotīvu depo rīcībā, bet 1969. gadā dievnama telpās tika iekārtota Daugavpils Lokomotīvu remonta rūpnīcas boksa skola. Boksa skolas nodarbību vajadzībām baznīcas ēkā izbūvēja trīs stāvus, balkonā iekārtoja dušas telpas, ģērbtuvi un citas palīgtelpas. Metāllūžņos tika nodots baznīcas torņa pulkstenis un nojaukts dzelzs žogs, kas norobežoja baznīcas teritoriju.

Ja dievnams netika uzspriecināts vai nojaukts, tā ēkas pārņēma vietējā padomju vara, piemēram, Salaspils Sv. Jura baznīcas telpās tika ierīkota autodarbīnīca, Spāres luterāņu baznīcā – kolhoza dārzu noliktava, Ādažu Eņģeļiski luteriskās baznīcas telpās – deju zāle, kinoteātris, kāpostu skābētava, tukšās taras noliktava, minerālmēslu noliktava u. tml.

un pret tām visām tika pasludināta nesaudzīga cīņa. Jouko Talonens (*Jouko Talonen*) veicis plašu pētījumu par baznīcu staļinisma žņaugos un padomju varas īstenoto Latvijas Evaņģēliski luteriskās baznīcas vajāšanu, secinot, ka padomju varas pārstāvji apzinājās ateisma propagandas izšķirošo nozīmi cīņā pret ticību un reliģiozitāti (Talonen 1997). Lai gan oficiāli tika uzsvērtā uzskatu brīvība, komunistiskās partijas ideologi nemitīgi tika aicināti cīnīties pret reliģiskajiem aizspriedumiem. Talonena secinājumi attiecināmi arī uz citām konfesijām.

Padomju ideoloģijas determinētā reliģijas un ateisma bipolaritāte ir noteicošā trajektorija Manfeldes romāna reliģiskajā diskursā, ilustrējot padomju laikmeta reliģijas nolieguma līniju: “Mēs, ateisti, zinām, ka retinātajā atmosfērā mīt nevis dievs, bet tukšums.” (50) Katedrāle pirmspadomju laikā bija Karostas vizuālā un garīgā dominance. Padomju laiks dzēš abas izpausmes: no ārienes ap katedrāli tiek uzceltas tipveida dzīvojamās ēkas – hruščovkas, bet dievnama iekšpusē tiek iznīcinātas baznīcas arhitektoniskās un dekoratīvās pazīmes, aizstājot tās ar padomju laika vizuālajiem atribūtiem. Izveidojot Liepājas Karostu kā slepenu un slēgtu teritoriju, PSRS okupācijas armijas karaspēks pēc Otrā pasaules kara agrākās pareizticīgo katedrāles telpās ierīkoja Matrožu klubu ar sporta zāli, matrožu un zaldātu kinoteātri un tā saucamo “sarkano stūrīti”. Matrožu kluba toposs romānā ir realitātes un realitātes izjūtas bipolarais kontaktpunkts, kas, kaut arī cītīgi nomaskēts par militāristu atpūtas un svētku vietu, tomēr saglabā bijušās katedrāles arhitektoniku un noskaņu. Padomju laikā tas ir nepārprotams apliecinājums šīs celtnes sākotnējai funkcijai. Baznīcas dekonstrukcija ir neapšaubāms kristietības nolieguma nosodījums: “Kara pilsētiņā esot Matrožu klubs ar augstiem, apaļiem torņiem. Māte teica, ka klubā dancojot krievu velni.” (116) Romānā “Vīrsnieku sievas” Arsēnijs ir norīkots par Matrožu kluba kultūras vadītāju. Manfeldes romānā tēlots, ka, lai slāpētu baznīcas agrāko lielisko akustiku un skatītāji varētu saprast skaņu filmas sižetu, tika aizbetonēts katedrāles centrālā kupola joms, un, lai baznīcas iekštelpas atbilstu priekšstatiem par padomju kultūras kluba iekārtojumu, Arsēnijs ar zemūdeņu krāsu katru sezonu no jauna aizkrāso baznīcas freskas un mozaīkas, apzinoties sava darba destruktivitāti un kristietības zaimošanu: “Viņa baba, kā jau visas sādžas babeņas, bija ticīga un kārtīgi sadotu viņam pa pakausi, ja redzētu, ar ko viņas dārgais mazdēliņš Pribaltikā nodarbojas.” (99)

Matrožu kluba reliģisko un padomisko bipolaritāti iezīmē atsevišķi inkrustācijas elementi un kristietības tēli, kuru nozīmi atklāj semiotiski emocionālais iespaids arī uz to paaudzi, kas augusi baznīcas nolieguma laikā: “Apaļie sīpolveida jumti ar smailajiem durkļiem ietiecas debess. [...] Durvis ir zaļas, un vidū liela, sarkana zvaigzne. Vai, atverot durvis, piecstaru zvaigzne uz brīdi pārdalītos uz pusēm? [...] [V]īrs otras ieejas viņa ierauga acis. Sākumā tikai skatienu, vēlāk tumšsarkanajā ailē pamana bārdainu vīru, kam uz sejas krāsa turas vien dažās vietās. Uz vīra sejas un rokām sarkani krikumi. Skumjais vīrs izskatās kā notverts sarkanā tiklā. Viņš skatās Noras acīs, un viņa skatiens iegūlas Noras saules pinumā kā slāpstoša zivs, kas cer padzerties kaut vai ar dažām, kaut niecīgi sāļām lāsēm. Asarām. Fresku vīrs never muti. Viņš jau nav dzīvs, bet Norai liekas, viņš raud.” (138) “[...] Matrožu klubs met ēnu, un vīrs ar savām asarām velti mēģina ļaunumu kliecēt.” (140)

Nomaskētās baznīcas agrākais statuss un sākotnējās funkcijas ir noslēpums, kuru zina tikai tie militāristi, kas ir īpaši uzticīgi ideoloģijai – pietuvināti slepenotai informācijai – un

čukstus uztic šo noslēpumu savām sievām mājās. Simboliskā līmenī baznīca ir atgādinājums par sakrālā mantojuma klusējošo klātbūtni padomiskotajā Karostas infrastruktūrā, kas armijas cilvēkos izraisa iekšēju trauksmi un maskētu pietāti, kuras romānā nodēvētas kā “aizdomīgas jūtas” (99).

Katedrāle un citas cara impērijas laika ēkas ir “citādie” lokusi unificētajā pilsētiņas arhitektānijā. Karostas vēsturiskais konteksts, vienlīdz kā Liepājas, Latvijas un Baltijas valstu vēstures jautājumi, militāristiem saistās ar tukšumu; vizuālie, lingvistiskie vai citi atgādinājumi par tiem ir divaini, taču nevedina uz iedziļināšanos, piemēram, fakts, ka uz vispārējā ēku unifikācijas fona “Matrožu klubs un dažas mājas gorodokā bija būvētas no dzelteniem ķieģeļiem” (37), tiek pieņemts kā citādības zīme, kurai netiek meklēti izvērsti skaidrojumi.

Militāristi un viņu ģimenes locekļi jūtas droši pārkārtotajā Karostas telpā, kur “valdīja savi likumi, un to valdīšana bija jūtama katrā sīkumā. Te varēja just saimnieka roku. Ielas plašas un taisnas. Viss kārtīgs, tīrs, ko nespēj sētnieki, to padara *stroibats* [soda bataljons]. Driskas un stiklus pa zemi nemanīja. [...] Sacelšanos pret ierasto kārtību, kas sākās baltajās taisnstūra mājās, nemanīja.” (59) Karostas impēriskā mantojuma smalkās ēkas ar ķieģeļu ornamentiem dienestniekiem no PSRS Āzijas republikām šķiet “liekā greznība, [kas] smakoja pēc buržuāzijas. Lauvu purnus, augļu un vilņu reljefus proletariāta mīļotāji neuzdrīkstējās nodauzīt, bet kāpņu telpās gan [...]. Naidis pret lieko, un arī tas, ka greznība, šī proletariāta paverdzinātāju atlieka, taču vienmēr lieka. Naidis mantots vismaz trešajā paaudzē. Cik daudz servīžu, flīžu, karnīžu pa šiem gadiem bija sasists. Tāpat vien. [...] Naidis pret visu to ņaudeno sieviešu būšanu. Porcelāna balerīnām, kristāla murgiem, deminutīvu arhitektūrā un saskarsmē. Revolucionāru mantinieki visas pieejamās karnīzes Liepājā jau bija apdauzījuši, bet šķita, ka kara pilsētiņā pēcrevolūcijas laiks tā arī nebeidzas nekad. Lauvu purnus dauzīja četrdesmitajos, piecdesmitajos, sešdesmitajos, septiņdesmitajos...” (38)

Pilsētas arhitektonika ir izmainīta un pakārtota iespējamai karadarbībai: “Karostas ielas bija ļoti platas. Tēvs teica, ka tas tādēļ, ja nobombardētu mājas, pa ielām varētu pārvietoties tanki. [...] Kad tie svētkos vilkās pa ielu, arī sarkanie karodziņi un puīšu sajūsma aīnavu nespēja padarīt pievilcīgāku. Nāves vaboles, kā Valērija klusībā dēvēja tankus, viņai uzdzina drebuļus. Metāla maijvaboles, ar garajiem snuķiem sadzērušās varoņu asiņu, vairs nespēj palidot, velkas pa ielām sprauslādamas. Vai arī, apsegtas ar brezentu, snuķstobriem rēgojoties, tiek vadātas no vienas armijas daļas uz citu. Citreiz strīpām vien.” (23)

Totalitārisma bipolarā ideoloģija izdzēš pirmspadomju estētikas vides objektus vai dekonstruē to funkcijas. Īpaša nozīme padomju ideoloģiskajā diskursā ir reliģijas un ateisma bipolaritātei, kas Manfeldes romānā reprezentēts ar Svētā Nikolaja pareizticīgo Jūras katedrāles ēkas funkcionālām pārbīdēm – tā pārveidota par padomju Matrožu klubu. Kara pilsētiņas semiotika romānā reprezentē ideoloģiju cīņas liecības un padomju politiskās ambīcijas valsts un pasaules lielvaras pozīcijās.

## Robežas konstelācijas

Robežu konstruēšana ir daudznozīmīgs process, kas projicējas gan ģeopolitiskā, gan mentālā kartogrāfijā un komunikācijā. “Robeža vienmēr tiek parādīta, iezīmēta, attēlota un medialisēta. Identitāte nav iedomājama bez robežprocesiem neatkarīgi no to individualizētā vai kopīgā rakstura. Robežas iezīmē cilvēku pārvietošanos no vienas vietas uz citu.” (Schimanski, Wolfe 2007: 11–12) Robežas jēdziens romānā “Virsnieku sievas” pieteikts ar trim konstelācijām: rotējošais tilts starp Liepājas pilsētu un Karostu; komunikācijas modeļi starp liepājniekiem un iesūtītajiem militāristiem un civiliedzīvotājiem; Baltijas jūras krasts kā PSRS ūdens robeža ar naidīgajiem Rietumiem Aukstā kara situācijā. “Pēc 1940. gada aneksijas par Baltijas valstu likteni kļuva lielvalstu attiecību regulēšanas funkcija.” (Hiden et al. 2008: 1) PSRS stiprināja savas jauniegūtās robežas un veidoja okupēto teritoriju iedzīvotājos jaunu ģeogrāfisko apziņu, “radot radikāli asimetriskas varas attiecību situācijas” (Schimanski, Wolfe 2007: 11–12); transformējot apspiesto ģeopolitisko orientāciju, pārkodējot iepriekšējo kartējumu, ieviešot kontrolētu robežu šķērsošanu.

### *Rotējošais tilts*

Romāna “Virsnieku sievas” sižeta darbības vieta ir Liepājas pilsēta un tās militārā teritorija – Karosta, kas no pilsētas nodalīta ar rotējošas konstrukcijas tiltu. Vācu inženiera Haralda Halla (*Harald Hall*) projektētais tilts uz Karostu tika atklāts 1906. gada 19. augustā (Raķis 2019: 72). Rotējošais tilts iezīmē robežu starp Karostas militāro vidi, kas reprezentē tagadni – okupācijas laiku –, un Liepājas vietējiem iedzīvotājiem, kas reprezentē pagātņi – Latvijas valsts neatkarības laiku.

Okupācijas laikā tiltam ir ne tikai satiksmes nodrošināšanas un teritoriāli ainaviska funkcija, bet arī ideoloģiska semantika – tilts ir mentālā, etniskā, kultūras un lingvistiskā robeža starp militāristu apdzīvoto kara pilsētīņu un pārējo Liepājas pilsētas daļu. Romāna pēcvārdā Manfelde “brīnišķīgo izgriežamo tiltu” (243) nodēvē par vienu no varoņiem un norāda uz šīs mikroģeogrāfiskās vienības regulējošo funkciju, kas Karostu un tās iedzīvotājus pozicionē kā izolētu vietu, jo, “[...] kuģu ceļam atveroties, kara pilsētīņas teritoriju padara līdzīgu salai” (243). Cilvēka atrašanās vieta ir būtisks atribūts, kas strukturē gan viņu pašu, gan viņa darbību. Mikroģeogrāfijas koncepti strukturē vietas un apkaimes lokālās telpas organizāciju (Liu, Marx 2020). Tilts kā mikroģeogrāfisks atribūts veic Karostas savienotājfunkciju ar plašāku sabiedrību, norādot ne tikai uz militarizētās Karostas draudīgo ietekmi uz ārieni, bet arī uz Karostas iedzīvotāju nepieciešamību rēķināties ar vietējiem latviešiem. Manfeldes romānā ir attēlots, kā, kontrolējot tilta šķērsošanu, padomju varas subjekti aktīvi veido varas telpisko mikropolitiku.

Rotējošo jeb izgriežamo tiltu autores tēlotajā padomju periodā varēja šķērsot noteiktos laikos. Pārējā laikā tas atvērās, lai no kanāla Baltijas jūrā varētu iebraukt sargkuģi vai zemūdenes. No abām pusēm tilta malā bija izvietoti sargposteņi, kas kontrolēja cilvēku plūsmu. Strikto drošības pasākumu un stratēģiskās nozīmes dēļ Liepājas daļas iedzīvotājiem “šķērsot tabu

jeb tiltu” (74) ir notikums, kas konfrontē ar padomju dzīves regulējumiem, jo saistās ar pāreju no “savējās” teritorijas “svešajā”, izmantojot fiktīvas caurlaides, jo “[k]ara pilsētiņa palīdz aizpildīt deficītu” (58), apmierināt ziņkārī un iepazīt padomju militāristu dzīves vidi. Savukārt Karostas militāristi un viņu ģimenes locekļi šķērso tiltu, lai apmeklētu “padomju rietumus”, jo okupētās Baltijas teritorijas, kas “vēl nesen asociēja sevi kā daļu no Eiropas, tika mērķēta no tās izolētas. Sovjetizācijas ietvarā tika pārrakstīta Igaunijas, Latvijas un Lietuvas nacionālā pagātne. Padomju koloniālisma situācijā Baltijas koloniālisma īpatnības izpaužas kolonizējamo pārākuma sajūtā pār kolonizatoriem, atšķirīgā eiropaiskuma un orientālisma uztverē” (Burima 2020: 274), piedāvējot otrai pusei “zemāku” statusu, jo Baltijas iedzīvotāju dzīves līmenis bija augstāks nekā citās PSRS republikās. Baltija ieguva “padomju Rietumu” marķējumu, uz ko dažādos diskursos norādījuši daudzi postkoloniālisma pētnieki (piem., Szporluk 1976; Zubkova 2008; Bleiere 2015; Risch 2015; Annus 2019; Gūtmane 2019; Burima 2020). Šāds pozicionējums Baltijas iedzīvotājos “radīja citādības sajūtas” (Risch 2015: 78) pret pārējo PSRS teritoriju, bet padomju varas iesūtītajos militāristos veidoja ieinteresētību, distanci, piesardzību, nepatiku vai kārdinājumu. Valērijas draudzene Ņušeņka “[...] ilgojas, lai beidzot gorodokā būtu kā Liepājā, jo pilsēta, kuras ielās varēja redzēt krāsaināk un drosmīgāk ģērbtus ļaudis, viņu vilināja. Kultūras namos tur skanēja savāda mūzika, vārdus viņa nesaprata” (58–59). Savukārt Valērijai “pilsēta nepatika. Cilvēki, kas tajā dzīvoja, bija lepni. Viņai tikai nebija skaidrs, par ko. Dēļ dziesmām? Savādām frizūrām? Vīrieši sievišķīgiem matiem un sievietes, kuras bija vai nu izaicinoši košas, vai arī izskatījās pārbiedētas. Viņa nesaprata ne vienas, ne otras.” (59) Liepājas jauniešus un sievietes piesaista militāristus kā eksotiski padomju Rietumu subjekti. Interese par mentālā un ētiskā ziņā “citādo” un “aizliegto” ir pamats Arsēnija un Noras destruktīvajām attiecībām.

Tiltam starp Liepāju un Karostu ar priekšposteni un šķērsošanas caurlaižu sistēmu var piemērot Sunčanas Laketas (*Sunčana Laketa*) “lipīgās” vietas (“sticky” place, Laketa 2018) apzīmējumu, ko autore pieteikusi pētījumā par identitātēm un telpām Bosnijas un Hercegovinas postkonflikta “performatīvajiem un afekta aktiem piesātinātā telpā” – Mostaras pilsētā. Laketa konstatē, ka “sociālā un telpiskā robeža atdala “šo” un “to” pilsētas pusi kā telpas etniskās konstrukcijas, tomēr robeža nemēdz būt nepārtraukta un fiksēta, drīzāk tā ir mainīga, neskaidra un dažādi traktēta sociālā telpa. Kaut arī sociālo telpu robežu marķējumi ne vienmēr ir redzami vai atpazīstami neinformētiem novērotājiem [...], tomēr tie iemiesojas vairuma [...] dzīvē un identitātē.” (Laketa 2018: 179)

Līdzīgi daudzām citām hegemonās ideoloģijas provocēto konfliktu teritorijām, arī padomju Latvijas sociāli telpiskā ainava veidojās uz konkurējošu ideoloģiju un nestabila politiskā klimata fona. Sistemātiski izmantojot uz šķelšanos orientētas ikdienas performatīvās prakses, iedzīvotāju diferenciācija projicējās robežā kā ontoloģiskā vienībā, ko iezīmēja tilts. Tilts romānā ir mikroģeogrāfiska robežas figūra, kas funkcionē kā tranzīta telpa, caur kuru tiek izteikti dažādi robežu formēšanas un robežas šķērsošanas naratīvi, kartēta mentālā telpa un reprezentēta sabiedrības sociālā polarizācija. Romāns demonstrē, ka nāciju un varas koncentrācijas galvenās vietas padomju situācijā pārvērtušās multivalentos pretmetu tīklojumus.

*Komunikācijas modeļi starp liepājniekiem un militāristiem*

Rotējošais tilts starp Karostu un Liepāju nošķir ne tikai vienas pilsētas divas daļas. Manfelve rāda nepārvaramu plaisu starp totalitārisma objektu Karostu, tās iedzīvotājiem un totalitārisma subjektu – Liepājas iedzīvotājiem, starp kuriem “jaunie pierobežas iedzīvotāji radīja rietumnieciskāku sajūtu par padomju stāvokli” (Risch 2015: 72).

Vietējie iedzīvotāji un iebrucēji koncentrējās īpašās un vienreizīgās pārstāvības telpās, izmantojot atšķirīgu simbolisko struktūru un paražu pretmetus jeb “atšķirību dialogu” (*a dialogue of difference*), kas noteica subjekta pozicionējumu un piederību starp divām oponentošām kultūrām situācijā, kurā homogenizācija vai adaptācija nebija iespējama, jo izraisītu “savējo” nosodījumu par “svešās” pozīcijas akceptēšanu (Bhabha 2018: 8).

Liepāja Manfeldes romāna darbības laikā ir jauniešu, hipiju, mūziķu, universitātes pilsēta. Rakstniece pretstata rietumnieciskos sieviešu un vīriešu modes atribūtus Liepājā ar virsnieku sieviešu ģērbšanās stilu: “pilsētā meitenes, minisvārkos un laķenēs, kārdināja pielūdzējus, kas, švītīgi iesmaržojušies, plēsa politnekorektus jokus” (38), virsnieku un mičmaņu sievas “[...] ar kapara kodeļām pakausī un vecmodīgām brošām kleitas trijstūra izgriezumā [...]” (56). Abu pilsētas daļu iedzīvotāji ar neizpratni un kritiku uztver pretējās puses izskatu un kopumā uzskata otru pusi par “zemāku”. Kara pilsētiņā cirkulē nerakstīts virsnieku sievu uzvedības un izskata kanons, kura pamatietekums ir askētisms un ieturētība: “Māte vienmēr teikusi, jo augstāka ranga virsnieks, jo noslēgtākai jābūt viņa sievas kleitai. Rokas aplēptas, nekādus buržuāziskus dekoltē. [...] Nekad nevelc vulgāras drēbes kā parastas sievietes, jo tu būsi virsnieka sieva.” (110)

Liepājas un Karostas tilta “lipīguma” metaforu reprezentē ne vien kompromiss, kad tas tiek šķērsots, lai ar viltotām caurlaidēm iegādātos deficītus vietējo iedzīvotāju acīs naidīgajā Karostas teritorijā, bet arī PSRS noklusētās un nomaskētās iebrucēju un vietējo iedzīvotāju etniskās un lingvistiskās pretrunas: “Meitenes ar puīšiem nemēdz lieki sarunāties, tāpat kā latvieši ar krieviem ..” (120) Simulatīvais “tautu draudzības” koncepts un labvēlība pret krievu valodu kā padomju tautas vienotāju bija viena no visvairāk kultivētajām Padomju Savienības ideoloģiskajām fikcijām. “Padomju politika konsolidēja nacionālistisko un etnisko identitāti, it īpaši atsevišķu PSRS republiku līmeni” (Cheskin 2016; 2017: 41). Kaut arī padomijas iedzīvotāju komunikācija sakņojās padomju ideoloģiskā kanona bāzes konceptā *homo sovieticus* un krievu valodas kā visu PSRS tautu oficiālās valodas lietojumā, atsevišķos gadījumos par otro oficiālo valodu tika noteikta arī mazākumtautu valoda etniskajās teritorijās, piemēram, latviešu valoda Latvijā. Latviešu valodas lietojums vietējos iedzīvotājos uzturēja saikni ar padomju varas noliegto nacionālo identitāti. Manfeldes romānā dalījums “viņi” – “mēs”, latvieši – krievi, latviešu valoda – krievu valoda kā etniskās identifikācijas komponents ir daļa no identitātes konstrukcijas aktiem, ar kuru starpniecību tiek veidotas un nostiprinātas mentālās robežas. Tā uztvere ir pamats daudzu klišejisku, lingvistisku, etnisku konfliktu piemēriem Manfeldes tekstā.

Konflikti un neiecietība nereti izpaužas sadzīves komunikācijas situācijās: ““Nekāp uz kājām!” – “Čezu?!” vīrelis, kā no dziļa miega pamodināts, izsaucās. “Lai tik pamēģina teikt, ka man jābeidz

runāt на своём собачьем языке,” Edīte nikni čukstēja Norai ausī un skaļi, gandrīz vai klieg-dama paziņoja: “*Вы мне наступили на ноги!*” *Извините* nesekoja, un viņa jau arī negaidīja.” (135) Manfelde uzsver arī militārās pilsētas pašizolēšanos no latviešu valodas: “Kara pilsētiņā nav nevienas virsnieku sievas, kas latviski runātu [...]” (58) Tā kā Liepājas pilsēta ir latvisks reģions un daļa iedzīvotāju tajā padomju laikā runāja krieviski ar lielu akcentu, militārās pilsētiņas pārdevējas izsmēj latviešus, liekot pircējiem no Liepājas justies kā padomju sistēmas upuriem: “[...] [V]iņas nāk ar viltotiem dokumentiem un maitātām sirdsapziņām .. Jo kā tad citādi tās tik klusi, zaglīgi runā. Чооо... Frosja auroja tā, ka varēja dzirdēt uz ielas... Мне... upuris bālēdams baltiešu akcentā mēģināja izrunāt vārdu колбаса. Мо-ло-ко. Сметана. “Какая Светлана?”” (73)

Kaut arī atklāta konfrontācija starp PSRS iedzīvotājiem padomju laikā netika demonstrēta, tomēr tai bija daudzveidīgas izpausmes prakses, ko apliecina arī tās romānā tēlotās situācijas, kurās izpaužas slēpts naidis Liepājas vietējo iedzīvotāju un padomju laikā iebrukušo civilper-sonu starpā, kā arī slēpta nepatika starp Karostas un Liepājas iemītniekiem, kas nepārtraukti projicējas ikdienas saziņas situācijās.

### *Baltijas jūras krasts kā PSRS robeža Aukstā kara situācijā*

Pēc Baltijas valstu aneksijas Baltijas jūras krasts kļuva par padomju impērijas robežu, kur “[...] valsts mala pazūd jūrā” (33). Okupācijas iespaidā notiek padomju satelītvalstu Baltijas jūras krasta demarkācija no brīvo valstu krasta zonas un jūras teritorijas. Manfeldes romānā šis ģeo-politiskās pārbīdes izteiktas simboliski: “Jūra ir miegs. Jūra ir tumsa. Jūra ir rītdiena, kurai tu nevari pieskarties.” (34) Jūra, kas līdz okupācijai baltiešos manifestējās ar atvērtību un saikni ar ārpasauli, kļuva par padomju saukļu raksturotu “tukšuma” (33) teritoriju, vietu, “kur beidzas dzimtene” (33), PSRS “galējo robežu” (94). Baltijas jūras krasts ir militārā zona. Visi vietējie iedzīvotāji zina, ka pastaigas gar to ir stingri reglamentētas. Ar padomju jūras robežu saistās vie-tējo iedzīvotāju nostāsti par neveiksmīgu robežu šķērsošanas pieredzi, kas apdraudējusi dzīvību. Šāda naratoloģiska aktivitāte ir robežas un ar to saistīto arhetipu mitoloģizācijas veids.

Kapteīna meita un virsnieka sieva Valērija apzinās savu vairākkārtējo sprostā situāciju. Viņa mēģina nodefinēt, kā var sajusties brīva: “Viņa nesaprata, kas tā brīvība īsti ir. Gājiens uz jūru tumsā? Tu tikai robežsargus iztraucēsi, saka māte. Viņa [Valērija] gribētu palikt pie jūras viena. Bet Karaostā pastaigas vienatnē nemīl. Tu taču saproti, kur tu atrodies? Tē ir robeža, meit. Dzelzs priekšsargs, ne jūra.” (60)

Dzelzs priekšsargs ir metaforiska robeža, kas nodalīja abas Aukstajā karā iesaistītās teritorijas. “Jāatzīmē, ka termins “dzzelzs priekšsargs” lietots tikai, lai apzīmētu stingri apsargātās robežas Centrāleiropā, un nekad netika izmantots, lai apzīmētu līdzīgas robežas Āzijā starp komunis-tisko un kapitālistisko režīmu valstīm,” norāda Eva Eglāja-Kristsone (Eglāja-Kristsone 2008). Aukstā kara situācijā konfrontācija starp abām lielvarām abpus dzelzs priekškara sasniedza ārkārtīgi bīstamu līniju. Padomju Savienība iesaistījās Afganistānas karā, vairāki konflikti uzliesmoja Āfrikas kontinentā, kur sadūrās arī abu lielvalstu intereses. Lai arī PSRS ar ASV atklāti zemūdens kaujās neiesaistījās, lielais zemūdeņu skaits demonstrēja, ka Aukstais karš

norisinājās arī zem ūdens. Masveida zemūdeņu būvēšana bija daļa no kopējās PSRS un ASV bruņošanās sacensības. Manfeldes romānā Aukstā kara tēma pieteikta ar “zemūdeņu naratīvu” (Novikova 2015: 250–264), kas “saistīja ģeomilitāro spriedzi ar vīrišķās identitātes izmaiņām” (Novikova 2015: 250–251), kļūstot par “vīriešu iesaistes produktu starptautiskajās attiecībās” (Hooper 2001: 80) un globālajā tehnomobilītātē.

PSRS laikos Liepājas Karosta funkcionēja kā slepens militārs objekts. Karostā atradās PSRS karabāze ar kuģiem un zemūdenēm. Aukstā kara gados šis bija PSRS Baltijas kara flotes galvenais atbalsta punkts. Aukstā kara izraisītā bruņošanās sacensība abu pasaules lielvaru – ASV un PSRS – starpā uzņēma lielākos apgrīzienus. Valstis ieguldīja neaptveramus resursus militārajā zinātnē un rūpniecībā, cenšoties pārspēt viena otru. Džordžs Kenans (*George F. Kennan*) Auksto karu traktē kā “varas konfliktu starp jūras floti, kas pārstāv liberālos ekonomiskos kontaktus un brīvās tirdzniecības noteikumus, un totalitārās ekonomikas kontinentālo varu” (Kennan 1974: 566). Faktiski tas bija “nevis kodolkonflikts, bet spriedze: konflikta novēršana, kas nekad pilnībā netika realizēta” (Cordle 2006: 65).

Konflikta draudu galvenās puses – ASV un Padomju Savienība – atklāti nebija cīnījušās, bet gan naidojās viena ar otru dažādos neiznīcinošos veidos, izmantojot vardarbību citur, piedāvājot pasaulei jauna tipa starptautisku dimensiju – pastarpinātos karus (*proxy wars*) (Cuordileone 2012: XX). Izvērtās masveidīgs propagandas karš, tostarp ar populārās fantastikas literatūras un kino, spriedzes un draudu retorikas starpniecību.

Romānā militāro reāliju pieminējumu nav daudz. Zemūdenes tēls saistās ar agresijas, varas, noslēpuma un nepatikas konotācijām: “Lai arī “Komunistā” neraksta, tomēr visi Liepājā zina, ka aiz kanāla likuma, tuvāk pie Tosmares, ir betona angārs. Un no turienes viņas izlien, visbiežāk gan naktī, lien kā resnas, noēdušās dēlenes pa kanālu tumsu uz jūru. Tā, lai fašisti nemana, jo imperiālisti nesnauž un nevienam nav jāzina, cik to zemūdeņu angārā pavisam ir.” (121)

Dienests uz zemūdenēm ir saistīts ar paaugstinātu bīstamību. Tas pieprasa disciplinētus karavīrus, pakļāvīgus komunisma idejām. Manfelde norāda, ka pakļaušanās svārstības tieši šajā segmentā liecina par visas padomju ideoloģijas atslābumu: “Lai impērija nesagrūtu, svarīgi nostiprināt robežas. Dzelzs priekšskars nav atrodams jūrā, bet gan kropļotā ticībā. Vai viņi tic? Republiksaimei? Partijai? Aiz vienas piecgades sekojusi cita, vienu plānu nomainījis nākamais, kongress kongresu, bet vispārējās laimes aizvien vēl nav.” (42)

Zemūdens naratīvi gan Karostas, gan Liepājas iedzīvotāju vidū cirkulē ar slepenības zīmogu, tomēr, lai demonstrētu zemūdeņu un to apkalpes spēku un pārākumu, valsts svētkos zemūdenes kopā ar apkalpi un militāro pilsētiņu vadību piedalās parādēs, tādējādi militāristos un viņu ģimenes locekļos raisot lepnuma jūtas par piederību militāristu sociālajam segmentam, bet vietējiem iedzīvotājiem un Aukstā kara pretiniekiem iedvešot bailes.

Skaidri iezīmējas dažādas vietas un veidi, kā šķērsot robežas, bet varas attiecības un pozicionālitate rada sekas un iespējamu netaisnību, kas rodas no šādiem notikumiem. Robežu šķērsošana noris dažādos virzienos un no dažādām vietām, dažkārt no centra un dominances pozīcijas,

citkārt no marginalitātes un bezspēka puses. Ģeogrāfijas kontekstā kolonizētās tautas bieži cieš no robežiebrukumiem, ko virza varmācīgas kolonizācijas nodomi (Henderson 1995: 19).

Totalitārisma sabiedrībā cilvēka personība atrodas atsvešinātības kulminācijas punktā. Komunisma ideāli eksistē atrauti no padomju sabiedrības, atsevišķu ideju pārņemtu indivīdu rīcība, utopiski sekojot padomju propagandai, vairumam šķiet neprāta pazīme. Manfelde min, ka domas par robežas šķērsošanu gan okupantiem, gan okupētajiem šķiet vājprātīga rīcība. Padomju cilvēka pietāti pret impērijas teritoriālajām robežām stiprina padomju ideoloģijas konstruētās mentālās robežas, par kurām autore raksta, ka “[p]adomju laika cilvēks tiek audzināts robežās, vēl pirms tiek zīdīts. Robežu rāmji it visur.” (43)

Romānā tēlots kāds krievu militārists, kas, protestējot pret padomju korupciju un izzagšanu, aizdzinis zemūdeni, tāpēc saukts par ideālistu. Pirms savas rīcības vēstulē sievai viņš stāsta: “Es izdarīšu visu, kas manos spēkos, lai mūsu lielo, vareno, labo krievu tautu atmodinātu no politiskās snaudas, jo tā mūs visus pazudina.” (196–197) Ieslēgts karcerī, viņš tiek atzīts par psihiski slimu un nolemts bojāejai. Viņa rīcība pārējos nav izraisījusi solidaritāti, bet tikai vienīgi dziļu neizpratni: “Bet – kāpēc VIŅŠ aizdzina zemūdeni? Viņš bija traks? Varbūt iemīlējies? Dzimentenē kā sievietē, idejā par labāku valsti, ticēja tam, ko visi runāja? Nemācēja melot? Nemeloja pats sev? Tikai tā taču ir iespējams dzīvot.” (194) Šī distopiskā epizode liecina par padomju sistēmas vajām, rāda, cik utopiskas ir idejas par atbrīvošanos no totalitārisma un autoritārisma rēga. Iezīmēti arī priekšstati par padomju teritorijas paplašinājumu, kas mitoloģizē padomju militāro varenību: “Tētis teica, ka zem zemes ir garas alas, esot pat aka, lādiņu un pārtikas kastes, viss, kas nepieciešams, lai armija varētu izturēt bez gaismas, ēdiena, ūdens. Bet tas vairāk esot mācību nolūkos, jo karš tagad notiekot citādi. “Kā?” Aukstais karš.” (94–95)

Romānā tēlotie padomju oficiēri pašidentificējas ar savu militāro izcelsmi (mičmaņu un virsnieku bērni) un piederību Hruščova, Brežņeva pārvaldes laikam kā faktoru, kas iznīcina viņu personību arī pēc padomju sistēmas sagruves: “Tie esam mēs, mičmaņu un virsnieku bērni, mēs, palikušie. Paliekas un izmeši. Ha, hruščovkāš ieņemtie. Brežņeva runu aijātie. Mēs visi bērniībā sapņojām būt kosmonauti un, uz svītrainajiem tēvu kreklēm uzzīmējuši uzplečus, spēlējām kariņus. Šodien nožēlojamas Terminators kopijas svītrainos neilona treniņtērpos. Mēs, aizrijušies savas bezgalības, pūstam nost. Jo cilvēka ietilpībai jau nav malas. Kuņģim varbūt, tik ne maucībai, ne naidam.” (17) Tādējādi romāns, aktualizējot militāristu dienesta epizodes, mitoloģizētus nostāstus, slepenības fonu, topogrāfiskās liecības, padomja laika ziņas un mūsdienu avotos pieejamo informāciju, izgaismo padomju militāro destrukciju, kuras pamatā ir apziņa par sistēmas absurdumu.

## Secinājumi

Valstu un teritoriju iekarošanas un pakļaušanās vēsturē padomju okupācija Baltijā ir interpretējama koloniālās paradigmas kategorijās, vienlaikus ņemot vērā korekcijas, ko padomju

totalitārisma situācijā noteica komunisma ideoloģiskais ietvars un okupēto teritoriju ģeopolitisko robežu noteikšana un kontrole. Militārās hegemonijas uzturēšanu okupētajā Latvijā nodrošināja padomju bruņoto spēku tīklojums, balstoties militāro bāzu un tā saucamo kara pilsētu (pilsētiņu) infrastruktūrā. Kara pilsētiņas caurdauda visu Latvijas teritoriju. To infrastruktūra un iedzīvotāju dzīvesveids bija unificēts. Kara pilsētiņas no vietējiem iedzīvotājiem nodalīja ne tikai teritoriālo robežu marķētāji elementi, bet arī mentālās robežas starp militāristiem un viņu ģimenes locekļiem no vienas puses un vietējiem iedzīvotājiem no otras puses.

Manfeldes romāns “Virsnieku sievas” pievēršas Liepājas kara pilsētiņas – Karostas – tēlojumam Brežņeva stagnācijas laika un Aukstā kara situācijā 20. gadsimta 70. gados. Romāna postkoloniālais lasījums izkristalizē pretstatu pārus: “kolonizētāji – kolonizētie”, “hegemonija – apspiestie”, kā arī visu padomju sociālo segmentu pārstāvju balsis iekļaujas plašākā pakļauto naratīvā. Manfelde atsakās no ierastā binārā marķējuma padomju laika izvērtējumā. Atsevišķas koloniālās situācijas romānā piedāvā neraksturīgu kolonizētāju pašidentificēšanos ar pakļautā statusa īpašībām, kas izteiktas ar tādām pazīmēm kā sistēmas manipulāciju upuris, nolemtības sajūta, nebrīves un dzimtenes zaudējuma apjēgums.

Manfeldes romāna telpa ir reprezentē totalitāras valsts modelim atbilstošu telpa laika konstelāciju: “iekapsulējies” jeb sastindzis laiks un tradicionālo telpas objektu (baznīcas, tilta, ielu) nozīmju dekonstrukcija, kas pakļauta padomju ideoloģijas diktētajai dzīves telpas un ritma organizācijai. To ierāmē padomju laika mistificētie laika nogriežņi, kulminējoties ideoloģijas noteiktos svētkos simulakros. Romānā izcelta atziņa par padomju koloniālās sistēmas sociālistiskā ietvara stagnējošo raksturu.

Robežu konstruēšana ir daudznozīmīgs process, kas formē pakļauto teritoriju iedzīvotāju ģeopolitisko orientāciju, transformējot agrāko kartējumu: iezīmējot jaunas robežas, noārdot iepriekšējās un ieviešot robežu šķērsošanas kontroli. Ģeopolitisko un mentālo robežu konstelācijas Manfeldes romānā fiksē padomju varas uzturēto telpisko mikropolitiku. Romāns demonstrē, ka nāciju un varas koncentrācijas galvenās vietas padomju situācijā pārvērtušās multivalentos pretmetu tīklojumos. Romānā projicējas trīs robežas konstelācijas: rotējošais tilts starp Liepājas pilsētu un Karostu; komunikācijas modeļi starp liepājniekiem un iesūtītajiem militāristiem, Baltijas jūras krasts kā PSRS ūdens robeža ar naidīgajiem Rietumiem Aukstā kara situācijā. Katra no konstelācijām ir saistīta ar dažādām ikdienas un performatīvajām praksēm no kolonizētāju un kolonizēto puses. Tilts romānā ir viens no centrālajiem telpas tēliem – mikroģeogrāfiska robežas figūra, kas funkcionē kā tranzīta telpa abu pretstatīto pušu subjektiem. Tilts metaforiski var tikt marķēts kā “lipīga vieta”, kas reprezentē sabiedrības šķelšanos un sociālo polarizāciju. Tilts strukturē telpas “mentālo karti”, ar to saistīti dažādi robežu formēšanas un robežas šķērsošanas naratīvi.

Baltijas jūras krasts PSRS laikā bija stratēģiski nozīmīga totalitārās lielvalsts robeža, kuras uzturēšanu nodrošināja daudzi militārie objekti, tostarp Liepājas Karosta, kļūstot par vienu no Aukstā kara atbalsta punktiem. Aukstais karš izraisa bruņošanās sacensību starp pasaules lielvarām ASV un PSRS. Šajā lielvaru cīņā būtiska nozīme bija militārās flotes, tostarp zemūdeņu flotes, stiprināšanai. Romānā tēlotais zemūdeņu naratīvs aptver dažādus ar zemūdeņu pārvietošanos saistītus notikumus Baltijas jūrā. Zemūdeņu naratīvs ieaugas plašākā Aukstā

kara naratīvā, kurā būtiska loma bija ideoloģiskā ienaidnieka un uzbrukuma draudu konstruēšanā. Vēstījumā pieteiktais padomju sistēmas distopiskais raksturs atklāts kā totalitārisma pašiznīcināšanās instruments.

Romāns dekonstruē priekšstatu par okupantu ideoloģisko viendabību un demonstrē, ka nereti arī militāristu ģimenes locekļi ir padomju ģeopolitiskās paškolonizācijas upuri. Ar neviennozīmīgi strukturētu agresoru un pakļauto lomu tēlojumu romāns “Virsnieku sievas” ir naratīvs, kurā okupantu kolonizētāju un kolonizēto (apspiesto) balsis apvienojas padomju sistēmas totalitārajā diskursā, abas puses tēlojot kā padomju hegemonijas upurus.

- Annus, Epp (2019). *Soviet Post-colonial Studies. A View from the Western Borderlands*. London and New York: Routledge.
- Bhabha, Homi K. (2018). Introduction: On Disciplines and Destinations. Sorensen, Diana (ed.). *Territories and Trajectories. Cultures in Circulation*. Durham and London: Duke University Press, pp. 1–12.
- Bhabha, Homi K. (1994). *The Location of Culture*. London and New York: Routledge, 1994.
- Bleiere, Daina (2015). *Eiropa ārpus Eiropas... Dzīve Latvijas PSR*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Burima, Maija (2020). Vektory postkolonial'noj kritiki v issledovanijah latyshskoj literatury: global'nyj kontekst i lokal'nye interpretacii. *Novoe literaturnoe obozrenie*, No. 166 (6/2020), s. 272–283.
- Burima, Maija (2016). Orientalism, otherness, and the Soviet empire: travelogues by Latvian writers of the soviet period. *Journal of Baltic Studies*, No. 47(1), pp. 66–75.
- Chakrabarty, Dipesh (2008). *Provincializing Europe. Postcolonial Thought and Historical Difference*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Cheskin, Ammon (2016–2017). *Russian Speakers in Post-Soviet Latvia. Discursive Identity Strategies*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Cordle, Daniel (2006). Beyond the apocalypse of closure: Nuclear anxiety in postmodern literature of United States. Hammond, A. (ed.). *Cold war literature: Writing the global conflict*. London: Routledge, pp. 63–77.
- Cuordileone, Kyle A. (2012). *Manhood and American political culture in the cold war*. New York: Routledge.
- Doyle, Michael W. (1986). *Empires*. Ithaca: Cornell University Press.
- Eglāja-Kristone, Eva (2008). Dzelzs priekšskars. Aukstais karš un latviešu literatūras vēsture. *Jaunā Gaita*, Nr. 254. Pieejams: [https://jaunagaita.net/jg254/JG254\\_Eglaja\\_Kristone.htm](https://jaunagaita.net/jg254/JG254_Eglaja_Kristone.htm) [skatīts 15.07.2022.].
- Epstein, Mikhail (1995). The Origins and Meaning of Russian Postmodernism. *After the Future: The Paradoxes of Postmodernism and Contemporary Russian Culture*. Amherst: The University of Massachusetts Press, pp. 188–210.
- Gaál, Xénia (2015). The City of K. (Königsberg/Kaliningrad) as a Cultural Phenomenon: Cultural Memory, the Myth and Identity of the City. Pucherová, Dobrota, Gáfrík, Róbert (eds.). *Postcolonial Europe? Essays on Post-Communist Literatures and Cultures*. Leiden, Boston: Brill Rodopi, pp. 243–261.
- Gūtmane, Zanda (2019). *Totalitārisma traumu izpausmes Baltijas prozā*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts.
- Henderson, Mae G. (1995). Breaking Frame(work)s: popular culture and cultural studies. *Borders, boundaries and frames. Essays in cultural criticism and cultural studies*. New York and London: Routledge.
- Hidden, John, Made, Vahur, Smith, David J. (2008). Introduction. The Baltic question and the Cold War. *The Baltic Question during the Cold War*. London and New York: Routledge, pp. 1–6.
- Hooper, Charlotte (2001). *Manly states: masculinities, international relations, and gender politics*. New York: Columbia University Press.
- Irr, Caren (2014). *Toward the Geopolitical Novel. U.S. Fiction in the Twenty-first century*. New York: Columbia University Press.
- Ivanovs, Aleksandrs (2007). Padomju politika Latvijā 20. gadsimta 50. gadu otrajā pusē–80. gadu vidū: izpētes gaita, rezultāti un turpmākā perspektīva (historiogrāfisks apskats). *Padomju okupācija Latvijā (1944–1990). Latvijas vēsturnieku komisijas raksti, 21. sējums. Latvijas vēsture 20. gadsimta 40.–90. gados*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 305.–356. lpp.
- Jepshtejn, Mihail (2005). *O topobrone*. Pieejams: [http://www.emory.edu/INTELNET/es\\_topochron.html](http://www.emory.edu/INTELNET/es_topochron.html) [skatīts 15.07.2022.].
- Kennan, George F. (1974). The sources of Soviet conduct. *Foreign Affairs*, No. 25(4), pp. 566–582.
- Laketa, Sunčana (2018). Between “this” side and “that” side: On performativity, youth identities and “sticky” spaces. *Environment and Planning D: Society and Space*, No. 36(1), pp. 178–196.
- Liu, Christopher, Marx, Matt (2020). Micro-geography: a fundamental organizing attribute. *Industry and Innovation*, No. 27(8), pp. 837–841.
- Manfelde, Andra (2017). *Virsnieku sievas*. Rīga: Dienas Grāmata.
- Novikova, Irina (2015). Sounds of the Cold War: gendered submarine

- narratives. *NORMA*, No. 10, pp. 250–264.
- Pucherová, Dobrota (2015). Trauma and Memory of Soviet Occupation in Slovak (Post-)Communist Literature. Pucherová, Dobrota, Gáfrík, Róbert (eds.). *Postcolonial Europe? Essays on Post-Communist Literatures and Cultures*. Leiden – Boston: Brill Rodopi, pp. 139–159.
- Raķis, Juris (2019). *Karostas albums*. Liepāja: Liepājas SEZ.
- Risch, William (2015). A Soviet West: nationhood, regionalism, and empire in the annexed Western borderlands. *Nationalities Papers. The Journal of Nationalism and Ethnicity*, No. 43(1), pp. 63–81.
- Ron, J. Smith (2016). Isolation Through Humanitarianism: Subaltern Geopolitics of the Siege on Gaza. *Antipode*, No. 48(3), pp. 750–769.
- Ružāns, Staņislavs (2014). *Naujenes atmiņu stāsti*. Daugavpils: [b. i.]
- Said, Edward W. (1994). *Culture and Imperialism*. New York: Vintage Books.
- Schimanski, Johan, Wolfé, Stephen (2007). Entry Points: An Introduction. Border Poetics De-limited. *TROLL*, Band 9. Tromsøer Studien zur Kulturwissenschaft. Wehrhahn: Wehrhahn Verlag, pp. 11–12.
- Sharp, Joanne (2011). Subaltern geopolitics: introduction. *Geoforum*, No. 42(3), pp. 271–273.
- Smith, Philip (2020). Series Editor Preface. *The Cultural Trauma of Decolonization: Colonial Returnees in National Imagination*. Eyerman, Ron, Sciortino, Giuseppe (eds.). Palgrave Macmillan, pp. V–VIII.
- Spivak, Gayatri Chakravorty (1988). “Can the Subaltern Speak?” in *Marxism and the Interpretation of Culture*, eds. Cary Nelson and Lawrence Grossberg. Basingstoke: Macmillan, pp. 271–313.
- Strazdiņa, Ina (2020). Irbenes slepenā objekta stāsts: kas tagad notiek leģendām apvītājā antenā, 30.05. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/irbenes-slepena-objekta-stasts-kas-tagad-notiek-legendam-apvitaja-antena.a361187/> [skatīts 15.07.2022.].
- Szporluk, Roman (1975). *The Influence of the East Europe and the Soviet West on the USSR*. New York: Praeger.
- Talonen, Jouko (1997). *Church Under the Pressure of Stalinism: The Development of the Status and Activities of Soviet Latvian Evangelical Lutheran Church During 1944–1950*. Jyväskylä: The Historical Association of Northern Finland.
- Tret'jakova, T. E. (2010). Prostranstvo i vremja političeskogo hronotopa. *Totalitarizm i totalitarnoe soznanie*, 8 vypusk. Tomsk, s. 65–73.
- Upmalis, Ilgonis (2019). Kļūdas, no kurām jāmācās, 28.04. Pieejams: <https://www.latviesi.com/mediju-jaunumi/ilgonis-upmalis-kļudas-no-kuram-jamacas/> [skatīts 15.07.2022.].
- Upmalis, Ilgonis (2014). Digitālā kartotēka par PSRS (KF) karaspēka nodarītajiem zaudējumiem Latvijas videi un tautsaimniecībai. [Latvijas Valsts arhīvs, 270-1c. fonds] Pieejams: <https://okupacijaszaudejumi.lv/content/files/lat/PSRS%20karasp%C4%93ka%20nosdar%C4%ABtie%20zaud%C4%93jumi%20Latvijas%20teritorij%C4%81.pdf> [skatīts 15.07.2022.].
- Upmalis, Ilgonis (2014a). Digitālā kartotēka par PSRS (KF) karaspēka nodarītajiem zaudējumiem Latvijas videi un tautsaimniecībai. [Krievijas Federācijas Ziemeļrietumu karaspēka grupas 1994. gadā Latvijas valdībai iesniegtie dati] Pieejams: <https://okupacijaszaudejumi.lv/content/files/lat/PSRS%20karasp%C4%93ka%20da%C4%B-Cu%20nosdar%C4%ABtie%20zaud%C4%93jumi%20Latvijas%20teritorij%C4%81.pdf> [skatīts 15.07.2022.].
- Upmalis, Ilgonis (2006). *Latvija – PSRS karabāze. 1938–1998: materiāli un dokumenti par Padomju armijas atrašanos Latvijā un tās izvešanu*. Rīga: Zelta Grauds.
- Young, Robert (1995). *Colonial Desire: Hybridity in Theory, Culture, and Race*. Routledge.
- Zubkova, Elena (2008). *Pribaltika i Kreml'. 1940–1953*. Moskva: Rossopen.

# Geopolitical Constellations of the Naval Port in Andra Manfelde's Novel "Officers' Wives"

Maija Burima

Keywords: geopolitical constellations, Karosta, *vojennij gorodok*, border, Cold War, submarine narrative

The present paper is aimed at carrying out the geopolitical discourse analysis of a Soviet military naval port town Karosta. Through the perspective of semiotics, the author explores the Karosta topochrone constellations and performative practices in Andra Manfelde's novel *Virsnieku sievas* ("Officers' Wives", 2017). The author focuses on the semiotics of infrastructure in a Soviet military town, as well as on topochrone elements (Karosta, Liepāja, Liepāja Karosta canal, rotating bridge, St. Nicholas Russian Orthodox Cathedral) in the mapping of critical geopolitics. Moreover, the geopolitical notions conditioned by the Cold War are examined: the notion of border and the narrative of submarines; impact of the geopolitical changes affected by totalitarianism on the social structures, identity and gender constellations of the local residents as well as the presence of Soviet military subjects in the occupied territories.